

Vahva valtio ja tehokas kansalaisyhteiskunta rakentavat kansakoulun

SUOMI KOMEILEE PISA-TUTKIMUKSEN kärkisijoilla. Delegaatiot Euroopasta ja Aasiasta hakevat Suomesta oppia. Toisin oli 1800-luvulla, jolloin Uno Cygnaeus lähti opintomatkalle Eurooppaan. Hänen tehtävänään oli hakea oppia Euroopasta ja yhdistää parhaat puolet eri maiden koululaitoksista suomalaisiksi kansakouluksi. Kansakoulun ja sitä seuranneen peruskoulun ansiosta kaskenpoltto on muuttunut korkean teknologian osaamiseksi, rajamaiden savupirtit ovat hävinneet, sosiaalisen taustan ja koulutusvalintojen yhteys on murrettu.

Kansakoulun kehitystä ja merkitystä ei voi tarkastella ilman, että koulua tutkitaan osana omaa aikaansa ja yhteiskunnan tilaa. Kansakoulun syntyyn vaikutti kaksi asetusta. Vuonna 1865 keisari antoi asetuksen kunnallishallinnon uudistuksesta ja vuonna 1866 hän antoi kansakouluasetuksen.

Kunnallishallinnon uudistus teki kunnan ja keskushallinnon valtasuhteen näkyväksi. Keskushallinnon päättäjät siirsivät aiemmin seurakuntien vastuulla olleita tehtäviä kunnan hoidettaviksi. He velvoittivat säätyläiset ja talonpojat järjestämään keskushallinnon määräämät palvelut ja keräämään jäseniltään varat palvelujen järjestämiseen.

Kansakouluasetuksella rakennettiin kirkon kansanopetuksen rinnalle keskushallinnon ohjaama, mutta paikallisesti ylläpidetty kunnallinen kansakoulu. Keskushallinto loi kansakoulujen toiminnan tueksi, opetuksen järjestämiseksi ja opetuksen valvomiseksi lainsäädäntöä: opettajien seminaarikoulutusta kehitet-

tiin, kansakoululaitoksen ohjaamista varten perustettiin koulu-toimen ylihallitus, ylihallituksen alaisuuteen palkattiin kansakouluntarkastajat. Keskushallinto pyrki madaltamaan kuntien kynnystä perustaa kansakouluja osallistumalla koulun perustamiskuluihin, opettajien palkkakustannuksiin ja myöntämällä kansakouluille taloudellista tukea tarvikehankintoihin.

Suomessa kansakoulujen perustaminen oli kunnan tehtävä, mutta perustaminen oli keskushallinnon ohjaamaa ja valvomaa. Valtion säätämät lait ja valtionavut rajoittivat paikallista päätöksentekoa. Keskushallinnon päättäjät kuitenkin korostivat, että kansakoulu oli kunnan koulu. Valtiokeskeisen perustamisen etuina olivat kansakouluverkon yhtäläisyys koko maassa sekä tasa-arvo köyhien ja vauraiden kylien kesken. Valtiokeskeisyyteen liittyi myös valtionapupolitiikka, mikä oli ratkaiseva tekijä kansakoulujen perustamisessa.

Valtionapua saivat niin kunnan koulut kuin yksityiset koulut. Valtionavun vastaanottaminen lisäsi valtion kontrollia kuntaa kohti. Järjestely takasi sen, että valtion kontrolli ulottui myös yksityiskouluihin. Valtiokeskeisyydestä huolimatta kuntakoukukset, kyläkokoukset ja kansakoulujen johtokunnat olivat erittäin tärkeitä vaikuttajia kansakouluverkon rakentamisessa.

Kansakouluasetuksen toteuttaminen ei olisi ollut mahdollista ilman kunnallishallinnon uudistusta. Kunnallishallinnon uudistus selkeytti päätöksentekoa, organisaatioita, valtasuhteita, rahoitusta ja paransi valitusmahdollisuutta. Se tasapainotti keskus- ja paikallishallinnon suhdetta. Kansakoulujen perustaminen puolestaan kehitti kunnallishallintoa. Se rakensi toimivan kunta- ja piirihallinto-organisaation. Tällaista kehitystä ei vuoden 1866 asetusta säädettäessä edes osattu ennakoida. Toimivan kunnan kehittyminen edisti kansalaisyhteiskunnan rakentumista. Ilman valtiokeskeisyyttä kansakouluverkko olisi jäänyt harvemmaksi. Ilman paikallisia toimijoita kansakouluverkko olisi jäänyt rakentamatta.

Kunnallishallinnon uudistus rakensi talonpoikaisväestölle päätöksentekoon osallistumisen instituutiot ja kansakouluasetus

mahdollisesti taidot kansalaisille osallistua ja järjestäytyä. Koulu-
laitoksen tehtävä oli mahdollistaa talonpoikaisväestön osallistu-
minen ja sitoutuminen yhteiskunnan kehittämiseen.

Kansakouluasetuksen kautta keskushallinto tunnusti kansalai-
sen oikeuden saada perustaidot. Asetusten säätäjät käynnistivät
suomalaisen yhteiskunnan modernisaation. Modernisaatiossa
ihminen tulee tietoiseksi omista oikeuksistaan ja velvollisuuksistaan.
Ihminen käsittää olevansa kansalainen ja yhteiskunnan
jäsen. Kansalaisena hän oman osallistumisensa ja järjestäy-
tymisensä kautta rakentaa kansalaisyhteiskuntaa.

Valtiokansalaisen kasvattaminen

Asiat ja ilmiöt tapahtuvat historiassa kolmella tasolla: kansain-
välisesti, kansallisesti ja paikallisesti. Risto Alapuro on tutkinut
modernin poliittisen Suomen syntyä yhden paikkakunnan näkö-
kulmasta, kysyen miten kansainvälinen ja kansallinen tilanne il-
menivät paikallisella tasolla. Hänen päätelmänsä on se, että rea-
goiminen kriiseihin on Suomen poliittisen modernisaation tyy-
pillinen piirre. "Ihmiset tulivat osaksi koko maata ja sen politiikkaa
paikallisesti." (Alapuro 1995, 14–15) Ihmiset saivat kansallisen
identiteetin paikallisen osallistumisen kautta (Alapuro 1995,
14–15). Artikkelissa selvitän kuinka kansallinen hanke, kansa-
koulujen perustamien toteutui itäsuomalaisen maalaiskunnan
tasolla.

Eric Hobsbawm esittää, että ihmisten "kansallinen tietoisuuden"
kehittyminen tapahtuu epätasaisesti niin alueellisesti kuin sosiaaliryhmien
välillä. Viimeisenä kansallisen tietoisuuden piiriin joutuvat työläiset,
palvelijat ja talonpojat eli ryhmä, jolla on vähiten varallisuutta,
opillista sivistystä ja yhteiskunnallisia oikeuksia. Hobsbawm esittämän
teorian heikkous on se, että Pohjoismaiden kohdalla itsenäisten
talonpoikien asema oli perinteisesti vahva varallisuuden kuin oikeuksien
suhteen. Kansallisen tietoisuuden kehitys voidaan jakaa kansallisten
liikkeiden

kolmeen vaiheeseen. Ensimmäinen vaihe on kulttuurinen, kirjallinen ja folkloristinen. Toisessa vaiheessa ilmaantuvat ensimmäiset "kansallisen aatteen" kannattajat ja ensimmäiset aatteen puolesta käytävän kampanjan alkumerkit. Kolmannessa vaiheessa kansalliset ohjelmat saavat joukkokannatusta ja näitä kansallisia ohjelmia nationalistit väittävät edustavansa. (Hobsbawm 1994, 20–21).

Tämä kolmijako toteutui myös artikkelin tutkimuskohteena olleen Kuopion maalaiskunnan kohdalla. Ensin alueen sivistyneistön piirissä syntyi valveutumista, mikä teki Kuopiosta vahvan kulttuurikeskuksen 1800-luvulla. Toisessa vaiheessa yksityishenkilöt käynnistivät kansakoulujen perustamisen. Kolmannessa vaiheessa fennomaanit yhdistivät kansakoulujen perustamisen kansallisvaltion rakentamiseen. Teoriaa voi kehittää neljänteen vaiheeseen, joka kuvaisi kuinka työläisten ja palvelusväen omaksuma "kansallinen tietoisuus" vaikutti yhteiskunnan modernisoitumiseen.

Pauli Arola näkee kansalaiskasvatuksen osana yhteiskunnallista vallankäyttöä. Kansalaiskasvatuksen osia olivat kansalaisen asema, kansalaisen velvollisuudet ja kansalaisihanne. Hänestä kansalaiskasvatus oli poliittisten, uskonnollisten ja yhteiskunnallisten eturyhmien taistelua. Se, joka määrittä kansalaiskasvatuksen, kontrolloi kansalaisuutta (Arola 2003, 5).

Kansakoulun tehtävä oli isänmaallisten, kunnan kansalaisten kasvattaminen (Kivinen 1988, 97). Kuopion maalaiskunnan väestöä ryhdyttiin kasvattamaan valtiokansalaisiksi. Ihmiset tulivat osaksi yhteistä kansaa pakallisesti, kouluja perustamalla ja niissä opiskelemalla.

Kuopion maalaiskunta tutkimuskohteena

Itä-Suomi oli syrjäinen ja köyhä alue (Jutikkala 1980, 320–321). Kuopion kihlakunnan pääelinkeino oli maanviljely. Alueen maaperä oli kivistä, vaikeasti viljeltävää ja sääolosuhteetkin olivat

usein ankarat. Seudulla viljelymenetelmät olivat hyvin perinteiset (Kruununvoudin kertomus vuodelta 1874–1907). Itä-Suomessa maatalous lepäsi kaskiviljelyn varassa pidempään kuin muualla Suomessa (Rytkönen 1975, 160).

Seudun köyhyyttä pahensi Suomessa tapahtunut poikkeuksellisen voimakas väestönkasvu vuosien 1750–865 aikana (Valkonen 1983, 12; Haatanen 1968, 27). Väestönkasvu ohjautui ammatillisesti ja sosiaalisesti maatalouden palkollisväestön lisääntymiseen. Palkollisten lisäys oli 270 000 henkilöä vuosina 1815–1875 ja maata omistavan väestön lisäys samaan aikaan oli noin 15 000 henkilöä eli 5,6 prosenttia (Melin 1977, 24). Irtaimen väestön prosentuaalinen osuus koko Kuopion läänin asukasluvusta nousi voimakkaasti. Vuonna 1877 määrä oli 28,2 prosenttia, mutta vuonna 1882 40,3 prosenttia (Komiteamietintö Kuopion läänin irtaimenväestön tilan parantamisasiaa varten 1884, 12–17).

Köyhyyden kytkeytymistä yhteiskunnan rakenteisiin ja taloudellisiin oloihin ei ymmärretty. Huono-osaisuuden syiksi nähtiin ihmisen moraalinen rappio: tuhmaaminen, juominen, varastaminen, petturuus, haureus ja pelaaminen. Syinä olivat lisäksi henkinen velttous, kuten laiskuus, koreilu, vastuuton avioituminen ja monilapsisuus (Kemppinen 2001, 155). Kun köyhyys periytyi sukupolvelta toiselle, siitä tuli elämäntapa. Syvä uskonnollisuus puolestaan sopeutti ihmisen ajatukseen, että asiat tapahtuivat kaikkivaltiaan tahdon mukaisesti. Kehityksen seurauksena syntyi loisväestön keskuudessa elämäntapa, jossa avioiduttiin nuorena. Asumus sijaitsi talollisen uuninpankolla tai saunassa. Elanto kerjättiin, koska se oli "elinkeino, jossa ei joutunut konkurssiin." Kerjuulla lapset oppivat huolettomuutta, jäivät vaille hoitoa ja kasvatusta (Piirainen 1958, 19–20; Lilius 17; Meurman 1892).

Voidaan olettaa, että köyhyyden torjunnalla ja myönteisellä suhtautumisella kansakouluun oli yhteys. Aimo Halila ja Hannu Soikkanen katsovat, että Itä-Suomessa oltiin Länsi-Suomea halukkaampia omaksumaan uutta, ja siellä puolustettiin kansakouluja (Halila I 1949, 314 ja II 1949, 58; Soikkanen 1966, 324). Köyhät tuli kasvattaa omatoimisuuteen ja valtaapitävien käsi-

tysten mukaisiksi. Toivottiin, että kansakoulun suorittamalla ihmiset oppisivat pitämään huolta itsestään ja perheestään eivätkä jäisi kuntien ja valtion huollettaviksi. Kerjuu tuomittiin sen aiheuttamien taloudellisten raskautusten takia ja vaivaishoitoon turvautuminen ryhdyttiin näkemään ihmisarvoa alentavana (Kivinen 1988, 103; Piirainen 1958, 179)

Kansakoulujen perustaminen edellytti sivistystahtoa, mutta myös taloudellisia resursseja. Nälkävuodet havahduttivat ihmiset toimimaan (Karisto 1984, 31–32). Suomen Talousseura tuki kansakouluaatetta. Seurasta kiinteitä kansakouluja tuli rakentaa joka pitäjään (Suhonen 1974, 177). Merkittävää oli se, että kuntalaisia velvoitettiin perustamaan pitäjänmakasiineja ja keräämään rahakassoja vastaavien onnettomuuksien ehkäisemiseksi. Kuopion maalaiskunnassa näistä rahastoista muodostuivat 1800-luvun loppupuolella kansakoulujen perustamisvarat.

Kuopion maalaiskuntaan perustettiin 28 kansakoulua vuosina 1873–1907. Kuopion maalaiskunnan kansakoulujen perustamisen voi jakaa kolmeen hallinnolliseen vaiheeseen, alueen jakamiseen neljään koulupiiriin vuonna 1872, kansakoulujen perustamisen vapauttamiseen vuonna 1892 ja kansakoulujen hallinnon uusimiseen vuonna 1907. Kuopion maalaiskunnassa toteutettu vuoden 1892 uudistus ennakoi vuoden 1898 piirijakoasetuksen vaikutuksia.

Kansakoulujen perustaminen tapahtui kolmella tavalla. Niitä olivat kuntakokouksen ohjauksella perustetut kansakoulut, säätyläisten perustamat yksityiset kansakoulut ja kyläkokousten aloitteellisuudella perustetut kansakoulut. Kuopion maalaiskunnassa suurin osa kansakouluista perustettiin kyläläisten ja myöhemmin koulupiirien aloitteesta. Kun kuntakokous jakoi maalaiskunnan neljään koulupiiriin, kylien välille syntyi kilpailu siitä, mikä kylä saisi kunnan avustaman kansakoulun. Monet kylät katsoivat olevansa oikeutettuja saamaan kansakoulun.

Ensimmäinen kansakoulu perustetaan

Kunnallisten kansakoulujen perustaminen Kuopion maalaiskunnan alueelle ajankohtaistui syksyllä vuonna 1870. Kuntakokouksessa puheenjohtaja Edvin Nylander esitteli kansakouluhankkeen kokousväelle. Nylander vetosi päättäjiin korostamalla kansakoulun merkitystä kansan valistajana ja sivistäjänä. Hän perusteli hanketta sen alhaisilla kustannuksilla ja korosti valtionosuutta opettajan palkanmaksussa. Lisäksi hän painotti maalaiskunnan varakkuutta (MLK pöytäkirja 25.9.1870). Kassavaroiltaan Kuopion maalaiskunta oli Suomen rikkaimpia kuntia (Mönkkönen 1996, 110).

Jokainen kokoukseen saapunut talonpoika vastusti koulusuunnitelmaa. Kokouksen esimies järjesti äänestyksen, jossa "kansanvalistusta rakastavat" äänestivät koulun perustamisen puolesta ja voittivat. Tulos oli 272,5 myötä ja 236 vastaan, joten ehdotus voitti 36,5 äänellä. Tulos kuumensi kokousväen tunteita (Tapio 1.10.1870). Pöytäkirjan ja Tapio-lehden raportin perusteella voidaan todeta, että paikalla olevat talonpojat pääsääntöisesti vastustivat kansakoulujen perustamista. Koulujen perustamisen käynnistivät kuntakokouksessa sivistyneistö ja suurten tilojen haltijat sekä muutamat vauraat talonpojat. He olivat lukumääräisesti vähemmistönä kokouksessa ja koko kunnassa, mutta heillä oli eniten äyrien tuomaa valtaa päätöksenteossa. Kokouskäyttäytyminen heijasti talonpoikaista konservatismia, muutosvastarintaa ja sitä, että talonpojilla ei ollut tarpeeksi valtaa vaikuttaa päätöksiin.

Ensimmäisen kansakoulun perustamisen tuomasta myönteisyydestä huolimatta paikallisessa lehdistössä näkyi kansakoulujen vastustajien asenteita. Tapio-lehdessä esitettiin, että kansakoulussa pelättiin syntyvän tietoherroja, jotka hylkäisivät maansa pääelinkeinon ja ryhtyisivät virkamiehiksi, pehtooreiksi ja muiksi ammattilaisiksi (Tapio 2.8.1873).

Maalaiskunnan alkuperäinen suunnitelma vuonna 1872 oli ollut jakaa kunta neljään koulupiiriin ja perustaa yksi koulu jo-

kaiseen piiriin. Alkuvastustuksen jälkeen päätös osoittautui paikallisten asukkaiden kouluinnostuksen keskellä vaikeaksi toteuttaa. Kannustamisen sijasta kuntakokous joutui hidastamaan ja rajoittamaan kansakoulujen perustamista. Taustalla oli pelko kustannusten kasvusta liian suuriksi. Kylien innostus perustaa kansakouluja johti siihen, että vuonna 1892 kansakoulu-
piirien jako vapautettiin (MLK pöytäkirja 26.7.1890).

Kansakouluasetus oli jättänyt kansakoulujen perustamisen maaseudulla vapaaehtoiseksi. Vuoden 1898 piirijakoasetus toi tilanteeseen muutoksen. Sen perusteella maalaiskunta jaettiin 25 piiriin, mikä entisestään vauhditti koulujen perustamista. Kouluja piti perustaa yhä köyhempiin kyliin, mikä kasvatti kunnan rahoitusvastuita (MLK pöytäkirja 30.12.1901; Mönkkönen 1996, 133). Kuntakokousten asennoituminen kouluun muuttui 1900-luvun puolella. Sitä ei enää nähty taloudellisena rasitteena vaan taloudellisena etuna ja saavutuksena.

Kuopion maalaiskunnassa perustettiin vuosina 1873–1907 kaikkiaan 28 kansakoulua, mutta Haapalahden kansakoulun siirtyminen Kasurilan kansakouluksi vähensi koulujen määrän 27:ksi. Suurin osa kouluista perustettiin kyläläisten ja kuntakokouksen yhteistyöllä, vain muutama kansakoulu oli alkujaan yksityishenkilön kannattama. Yksityisesti perustettu Suovun ruukin koulu lopetettiin, Mustinlahden ja Koivumäenkansakoulu siirtyivät lopulta kunnan kannatettaviksi. Suovun ja Mustinlahden koulujen lopettaminen aiheutui ruukin taloudellisista vaikeuksista

Kansakouluaatteen omaksuminen

Maaseudulla eteni 1800-luvulla ensin kansanvalistusaate, jonka perustalle kansakoulu aate rakentui. Voidaan ajatella, että kansakouluaatteen käynnistäjä murros mahdollisti vuosisadan vaihteessa poliittisten aatteiden omaksumisen maaseudulla.

Kansakouluaatteen ensimmäiset kannattajat olivat säätyläisiä. Heillä oli tietoisuus omaksua aate ja taitoa johtaa kunnallishal-

linnon päätöksentekoa. Kansakouluuutteen etenemistä voi tarkastella niin kouluja perustavien kyläkokousten kannalta kuin koulujen johtokuntien koostumuksen kautta. Ensimmäisestä koulun perustamisesta alkaen säätyläiset tarvitsivat talonpoikaisia liittolaisia. Haapalahden kansakoulun talollisilta Aron ja Erik Väänäselä riitti osallistumiseksi se, että he tarjosivat tilat vuokralle ja puolustivat koulun perustamista kuntakokouksessa. Edes tämän tasoinen sitoutuminen ei kuitenkaan tapahtunut helposti, sillä Aron Väänänen oli ollut aluksi koulun vastustaja.

Mikä selittää talollisten mielenmuutoksen koulujen vastustajista niiden rakentajiksi? Talolliset vaurastuivat ja heillä oli mahdollisuus rahoittaa koulujen perustamista. Talollisten elinkeino monipuolistui karja- ja metsätalouteen, mikä merkitsi, että isältä pojalle periytyvä osaaminen ei enää riittänyt. Sen rinnalla tarvittiin parempaa luku- ja kirjoitustaitoa. Talollisten asennemuutosta koulujen perustamista kohtaan selittää myös kansakouluuutteen kytkeytyminen talollisten patriarkaalisen vastuun perinteeseen. Yhteiskunnalliset ja taloudelliset muutokset tapahtuvat nopeasti, mutta arvot muuttuvat hitaasti. Talollisilla oli valmius ottaa vastuuta yhteisöstä, jossa he elivät.

Talollisten osallistuminen kuntakokouksiin opetti heitä johtamaan yhteiskunnallista päätöksentekoa. Mitä enemmän kunta sai uusia velvoitteita keskushallinnolta, sitä enemmän valta keskittyi kuntakokouksen käsiin. Talollisille oli tärkeätä selviytyä kunnallishallinnon uudistuksen tuomista velvoitteista. Kuntakokouksen ja kunnallislautakunnan johtaminen, valitusten teko ja niihin vastaaminen edellyttivät kirjoitus- ja lukutaitoa. Voidaan päätellä, että talonpojat halusivat saada oman mielipiteensä paremmin esille päätösten teossa. Kuopion maalaiskunnassa talonpoikien vallankäytön läpimurtona pidettiin sitä, kun he oppivat keskittämään äänensä Adolf von Wrightin valitsemiseksi kuntakokouksen puheenjohtajaksi. Keskittämällä äänensä he mursivat säätyläisten suurten äyrien takaaman äänivallan päätöksenteossa.

Kyläkokoukset kansalaisyhteiskunnan foorumi

Kansakouluuute oli omaksuttu talonpoikien parissa, kun kyläläiset ja etenkin talolliset alkoivat vaatia koulun perustamista omaan kylään. Kyläkokoukset aktivoituivat 1870-luvulla. Tämä kertoo kansalaisyhteiskunnan rakentumisesta. Siinä ihminen tulee tietoisiksi omista oikeuksistaan ja velvollisuuksistaan ja käsittää olevansa kansalainen ja yhteiskunnan jäseniä. Kansalaisena hän omalla osallistumisellaan ja järjestäytymisellään rakentaa kansalaisyhteiskuntaa. Kansalaisyhteiskunta on yhteisön kykyä vaikuttaa asioihin. Lähes kaikki maalaiskunnan koulut tarkastelujakson aikana perustettiin kyläkokouksissa.

Kansakoulua perustavan kyläkokouksen kutsui yleensä koolle suurtaalollinen, kansakouluuuteen harrastaja. Tällainen kokous pidettiin ensimmäisen kerran vuonna 1876 Kasurilassa. Elias Laitisen talolle kokoontui yli 200 henkeä. Ensin kuntakokouksen esimies Edvin Nylander piti alustuksen kansansivistyksen tarpeesta. Luennon jälkeen käytiin kyläläisten kesken neuvottelu ja päätettiin ehdottaa kuntakokoukselle kansakoulun rakentamista Kasurilaan. Nylander lupasi viedä päätöksen käsiteltäväksi pikaisesti kuntakokouksessa. Vastaavanlainen kyläkokous pidettiin vuonna 1891 Kehvossa herastuomari Taavetti Krögerin tilalla. Siellä päätettiin perustaa kansakoulu Kehvon ja Väänälänrannan kyliä varten. Riistaveden kylässä kansakouluasiaa edistettiin Kopalanniemen talossa vuonna 1891 pidetyssä kyläkunnankokouksessa, jossa todettiin sivistyksen tarpeen tulleen ilmi paikkakunnalla.

Kyläkokouksien innostus perustaa kansakoulu ei saanut kuntakokouksen päättäjien keskuudessa useinkaan myönteistä vastaanottoa. Hirvilahdella järjestettiin vuonna 1878 useita kyläkokouksia, joista ensimmäinen pidettiin David Lintusen tilalla. Lintunen lupasi kokouksessa antaa ilmaiseksi maata kansakoulun rakentamiseen. Silti kuntakokous ei ottanut huomioon kyläläisten toivetta saada perustaa oma kansakoulu. Syynä oli se, että Hirvilahti ei kuulunut kunnan silloiseen koulupiirisuunnitelmaan.

Kaikki kyläläiset olivat vapaita osallistumaan kokoukseen. Kyläkokoukset olivat tuona aikana ensimmäinen yhteiskunnallisen päätöksenteon taso, johon myös tilattomat ja naiset pystyivät osallistumaan. Kyläkokouksista ilmoitettiin ihmisille etukäteen. Tieto kokouksesta levisi hyvin, sillä pöytäkirjoissa oli usein viittaus, että paikalla oli runsaasti asiasta kiinnostuneita. Kyläkokous toimi järjestyneesti. Sitä johti puheenjohtaja, ja kokouksesta pidettiin pöytäkirjaa. Mikäli kyläkokouksessa päätettiin perustaa kansakoulu, samalla perustettiin myös kansakoulun johtokunta. Tällöin pöytäkirjasta tuli ensimmäinen kansakoulun johtokunnan pöytäkirja, joka arkistoitii kansakoulun johtokunnan pöytäkirjojen yhteyteen.

Kyläkokouksen osallistujien ristiriidat keskittyivät kiistaan koulun sijaintipaikasta ja koulun rakentamisen rahoituksesta. Koulun rakentaminen annettiin rakentamistoimikunnan päätettäväksi. Se teki koulun rakentamisesta urakkasopimuksen rakentajan kanssa.

Yksittäiset kyläläiset eivät nousseet kokouksissa esille. Pöytäkirjamerkinnoista nimeltä ja sosiaaliselta taustalta tunnistettavat henkilöt olivat puheenjohtaja ja kansakoulun johtokuntaan valitut jäsenet. Alkuaikoina oli tapana kirjata pöytäkirjaan johtokunnan jäsenen sääty tai ammatti, mutta myöhemmin käytäntöä muutettiin ja merkittiin vain henkilön nimi. Kun vertaa kylittäin kyläkokouksen järjestäjien, kansakoulun johtokunnan jäsenten ja lahjoittajien nimiluetteloita toisiinsa, voi todeta samojen henkilöiden toimineen useassa roolissa. Hyvin pieni ryhmä kansakouluatteen innoittamia ihmisiä saattoi perustaa kansakoulun kylään tai käynnistää prosessin. Vehmersalmella vaikutti talollinen Juho Staven, joka lahjoitti koululle maa-alueen, ja hänet valittiin kansakoulun johtokunnan jäseneksi. Ryönässä johtokunnan jäsen talollinen Antti Wäätäinen vuokrasi perustettavalle koululle tilat. Kehvossa kansakoulun perustamiskokouksen kutsui koolle Taavetti Kröger. Kyläkokous pidettiin hänen tilallaan. Kröger valittiin perustettavan koulun johtokunnan jäseneksi, ja hän myös vuokrasi tilat koululle. Rytkyllä kansa-

koulun perustamiskokouksen oli kutsunut koolle useamman kerran talollinen Kalle Karttunen. Kun kyläläiset lopulta taipuivat kansakoulun perustamisen kannalle, Karttunen valittiin johtokunnan jäseneksi.

Merkittävää kansalaisyhteiskunnan rakentumisen näkökulmasta oli talonpoikien tietoisuus omista oikeuksistaan ja itsenäisyys kuntakokousten päätöksentekoon. Kansakoulun rakentaminen saatettiin aloittaa ennen kuin kuntakokous oli päättänyt tukea koulun perustamista taloudellisesti. Kansalaistoiminta aktivoitui. Jos kuntakokous ei tuottanut talollisten haluamia päätöksiä, asioita ryhdyttiin hoitamaan toista kautta ja kunnan painostamista jatkettiin. Yksi painostus- ja muutoksenhakuväylä oli kyläläisten mahdollisuus valittaa kuvernöörin oikeuteen. Hirvilahden talonpojat olivat poikkeuksellisen aloitteellisia kansakoulujensa perustamisessa. Koulu syntyi lähes uuvutustaistelun tuloksena. Se ei kuitenkaan aiheuttanut kunnan puolelta syrjivää suhtautumista koulua kohtaan (MLK 11.10.1884.).

Kansakouluasetus oli perustunut ajatukseen, että vastuun kansakoulun rakentamiskustannuksista kantaisivat paikalliset asukkaat. Rakentamisesta kehittyi kyläläisten yhteinen asia. Kunnallisen päätöksenteon ulkopuolelle jäänyt väestö pystyi vaikuttamaan merkittävästi kyläkokousten ja talkootöiden kautta kylän palveluihin. Kyläkokouksessa tai erikseen järjestettävissä lahjoituskeräyksissä ihmiset osallistuivat oman varallisuutensa puitteissa kansakoulun rakentamiseen. Lahjoituslistat kertovat, että lahjoittajina oli ihmisiä kaikista sosiaalisryhmistä: säätyläisiä, talollisia, torppareita, renkejä, työläisiä ja käsityöläisiä. Suurталolliset tekivät arvokkaimmat lahjoitukset, sillä talolliset omistivat maan ja rakennustarpeet. Lukumääräisesti suurin osa lahjoittajista kuului tilattomiin ja työväestöön. Tämä heijasti alueen väestörakennetta. Työväestön miehet antoivat päivätöitä, sammalta ja kattopäreitä. Myös lampuodit ja mökkiläiset osallistuivat varainkeruuseen. Kylien köyhimmät lahjoittivat yleensä kolme työpäivää tai rahaa. Renkit antoivat yhdestä neljään markkaan rahaa. Lahjoittaminen oli sitovaa. Jos tavara jäi toimittamatta, se perittiin myöhemmin.

Koulun rakentamisen yhteisöllisyys ilmeni myös kyläjuhlien järjestämisenä ja kyläläisten talkoohengessä. Riistavedellä järjestettiin arpajaiset ja Hirvilahden kansakoulun rakentamista rahoitettiin kaksilla arpajaisilla (Hirvilahden kansakoulun 75-vuotisen historiikki Pentti R. Väinämö). Arpajaiset olivat osa kyläjuhlaa, joissa kyläläiset järjestivät esityksiä, myivät arpoja ja pitivät tanssit. Talkootyövoiman käyttö ilmeni myös Hirvilahden kansakoulun rakentamisessa. Kun koulu sai kunnalta 3 500 markan avustuksen, kyläläiset perustivat kiertävän käsityökoulun Tiirikkaalaan. Siellä tehtiin yhdessä ilmaiseksi koulun ovet, ikkunat ja pulpetit. Koulun katto ja sisustustyöt tehtiin myös talkoilla, ja paikalla oli väkeä "mustanaan". Katon kattaminen kesti vain muutamia tunteja.

Piirikokous oli kyläkokouksen seuraaja. Tietyt kylät muodostivat koulupiirin, jonka tuli vastata koulun perustamiskustannuksista, ja piiriin kuuluvista kylistä kerättiin varat koulun kannattamiseen. Kun Kuopion maalaiskunnassa kansakoulujen perustaminen vapautettiin, kunnan alue jaettiin koulupiireihin, jotka huolehtivat oman koulunsa kustannuksista.

Tasa-arvo kansalaisyhteiskunnan tae

Kansakouluasetuksessa koulujen johtaminen annettiin johtokunnan tehtäväksi. Johtokunta ei ollut alisteinen kuntakokoukselle. Johtokuntien kokoonpanosta ilmenee mitkä sosiaaliryhmät sitoutuivat ja osasivat perustaa koulun eri aikoina. Johtokunnat olivat kyläkokousten rinnalla ensimmäinen yhteiskunnallisen osallistumisen väylä ihmisille, jotka olivat kunnallisen päätöksen ulkopuolella. Ihmisten osallistuminen yhteiskunnalliseen toimintaan merkitsi kansalaisyhteiskunnan rakentumista. Koulujen perustamisen alkuvaiheessa koulujen johtokunnat koostuivat säätyläispuheenjohtajasta, säätyläisistä ja muutamasta talollisesta. Viiveen kuluttua talolliset kykenivät itse toimimaan johtokuntien puheenjohtajina ja ottamaan vastuun koko johtokun-

nan toiminnasta. Seuraavassa vaiheessa talollisten rinnalle johtokunnan jäseniksi tulivat naiset ja hieman myöhemmin tilattomat.

Varsinaisesta kansalaisyhteiskunnan murtautumisesta esiin voidaan puhua, kun kunnallisen päätöksenteon ulkopuolella olevat ryhmät muodostivat koko johtokunnan ja perustivat kansakoulun. Tämä tapahtui Kuopion maalaiskunnassa ensimmäisen keran Jynkän koulun perustamisen yhteydessä. Sen johtokuntaan kuuluivat viisi torpparia ja loinen. Johtokunnan koostumusta selittää tilattoman väestön valveutuminen, mutta myös alueen köyhyys ja sosiaalisten raja-aitojen mataluus vaikuttivat johtokunnan koostumukseen. Kouluja perustettiin piirijakoasetuksen perusteella yhä köyhemmille alueille. Koulujen avulla yhteiskunnan köyhimmät ihmiset tehtiin tietoisiksi kansalaisuudesta.

Kansakoulujen johtokunnat olivat yksi sääty-yhteiskunnan hajoamista jouduttava tekijä. Eri sosiaaliryhmien ihmiset joutuivat tekemisiin tasavertaisina toistensa kanssa. Suhtautuminen naisen rooliin yhteiskunnallisena osallistujana näyttää olleen Itä-Suomessa edistyksellistä. Itä-Suomessa kansakoulujen johtokuntaan valittiin naisjäseniä enemmän kuin Länsi-Suomessa (Soikkanen 1966, 340–341).

Varakkaita ja köyhiä kouluja

Kansakouluasetuksen ja piirijakoasetuksen tavoite oli rakentaa yhtenäinen kouluverkko koko Suomeen. opettajakoulutuksen, oppikirjojen tarkastamisen, opetussuunnitelmien teon ja kansakouluntarkastajainstituution rakentamisen tavoite oli rakentaa yhtäläinen opetus kaikkiin kansakouluihin. Paikallisella tasolla koulun toimintaan vaikuttivat käytettävissä olevat taloudelliset resurssit.

Kansakoulujen varallisuus vaihteli. Kivisten koulukartanoiden rinnalla toimi kansakouluja vuokratiloissa. Innokkuus perustaa

kansakoulu mahdollisimman pian merkitsi, että opetus käynnistettiin vuokratiloissa. Pian huomattiin, että opetuksen kannalta oli parempi saada kansakoululle oma kiinteistö. Koulujen toimintamahdollisuuksiin vaikutti, miten kylän varakkaat talolliset suhtautuivat koulun rakentamiseen, oliko koululla oppineita kansakouluharrastajia kannustamassa ja antamassa lahjoituksia? Kuopion maalaiskunnassa Wehmersalmen ensimmäinen opettaja Aino Haapio muisteli: "Se oli entinen savutupa, jonka katossa oli savureikä. Uunia oli korjattu, että savu ei tullut sisään. Katto ja seinät oli sivelty valkoisella liimamaalilla, joka tippui kuivuttuaan isoina levyinä alas. Porstuan pohjassa oli kamari." Illalla "kun lampun sytytin, niin lattian ja uunin välisestä rajasta ja uunin takaa lensi parvittain isoja sirkanrotiskoita akkunan verhot täyteen." Uuden koulutalon valmistuminen muutti tilannetta merkittävästi vuonna 1890. Haapio totesi, että "johan se oli palatsimaista elämää." (Aino Haapion kirje Juho ja Ulla Tuomaiselle 17.3.1934).

Kansakoulujen varallisuus ilmeni myös opetusvälineiden runsaudessa. Niitä olivat huonekalut, tarpeelliset kartat, lainakirjat köyhille oppilaille ja poikien käsityövälineet. Vaatimattomien kansakoulujen opetusvälineistö oli suppea, kun taas varakkailla kouluilla oli monipuoliset opetusvälineet.

Pyrkimys nujertaa köyhyys ilmeni koulujen opetussuunnitelmissa. Niissä opastettiin kasvattamaan lapset ahkeruuteen ja monipuolistamaan elinkeinoaan käsitöiden ja puutarhanhoidon avulla. Syynä oli myös se, että maallista tietoa korostava kansakoulu ei herättänyt luottamusta kansan keskuudessa (Koti ja koulu n:o 42, 1865). Talonpoikaisperheissä tietoa oli siirretty sukupolvesta toiseen perheen sisällä ja ihmiset olivat oppineet luotamaan fyysiseen työhön.

Koulukiinteistöön yhdistettiin hieman peltoa ja kasvimaata. Kasvimaan rakentaminen ja hoito olivat yleensä osa suunniteltua opetusohjelmaa, mutta harvemmin se toteutui käytännössä. Kansa ei kaivannut koulupuutarhoja sen enempää kuin omia puutarhojakaan. Taustalla oli maataloudessa tapahtuva murros

ja tuotannon painottuminen karjatalouteen. Koulupuutarhatoiminta oli lähinnä yksittäisten opettajien oman kutsumuksen varassa (Halila II 1949, 194–198).

Suomi oli edelläkävijä maa käsityöopetuksen liittämisessä kansakoulujen opetusohjelmaan. Kouluilla oli monipuoliset käsityötarvikekokoelmat. Käsityöopetuksella pyrittiin opettamaan lapselle taitoja. Opetuksen syvempi tavoite oli harjaannuttaa lapsessa hänen siveellisiä ominaisuuksiaan ja henkisiä kykyjään, kuten säästäväisyyttä, säntillisyyttä, järjestelmällisyyttä, malttia ja uutteruutta. Käsityöopetuksen yksi perustelu oli myös se, että lapset eivät käsitöitä tekemällä vieraantuisi ruumiillisesta työstä teoreettisten opintojen keskellä (Komitea mietintö naisten käsityöopetuksen järjestämisestä maamme kansakouluissa 1893, 3; Halila II 1949, 284–285).

Kansakoulun tehtävä oli ollut siirtää yhteiskuntaa ylläpitävät arvot oppilaille. Kansakoulun kehittäjien ja edistäjien alkuperäinen ajatus oli kouluttaa talonpoikaiseliitti fennomaanisen liikkeen tueksi. Tavoite sivistaa tilattomien lapsia, jotta he voisivat entistä paremmin jatkaa esi-isiensä työtä, ei onnistunut. Tavoite tuskin sai kannatusta tilattoman väestön parissa. He halusivat parantaa lastensa työmahdollisuuksia. Enemmistö Kuopion maalaiskunnan kansakouluista muodostui köyhän kansan kouluiksi eli oppilaiden enemmistö tuli tilattomista perheistä. Maalaiskunnassa oli vähän teollisuutta ja tehtaiden työväkeä, mikä selittää sen, että työläisperheiden lapsia oli vähän koulujen oppilaina. Kansakoulusta ei tullut sääty-yhteiskunnan säilyttäjää, vaan se edisti modernin kansalaisyhteiskunnan muotoutumista.

Modernin yhteiskunnan muotoutumisen yksi perustekijä on tasa-arvo. Kun kansakoulu kasvatti jokaisesta oppilaasta kansalaisen, se tavallaan kasvatti lapset tasa-arvoisiksi toistensa kanssa. Ranskan vallankumouksen jälkeisessä eurooppalaisessa ajattelussa poliittisen täysivaltaisuuden perusta ei ollut kaupunkiyhteisön jäsenyys, vaan valtion asukkaalleen takaamat oikeudet (Hyvärinen 2003, 301–302). Ihmiset oman osallistumisensa kautta ymmärsivät järjestäytymisen merkityksen ja heille valtion

kansalaisina kuuluvat oikeudet. Suomessa valtiokansalaisen kasvattaminen liittyy 1800-luvulla kansallisvaltioaateen lujittamiseen ja 1900-luvulla kansalaisten yhtäläisiin oikeuksiin ja osallistumiseen.

Lähteet ja kirjallisuus

Painamattomat lähteet

Joensuun maakunta-arkisto

Kuopion kihlakunnan kruununvoudin arkisto

Kruununvoudin kertomus vuosilta 1874–1907

Kuopion kaupungin arkisto

Kuopion maalaiskunnan kunnanhallituksen arkisto

MLK, Kuopion maalaiskunnan kuntakokousten pöytäkirjat 1870–1907

Vehmersalmen kunnan arkisto

Vehmersalmen kansakoulun arkisto

Aino haapion kirje Juho ja Ulla Tuomiselle 17.3.1934

Kuopion maalaiskunnan Hirvilahden kansakoulun arkisto

Hirvilahden kansakoulun 75-vuotis historiikki

Lehdet ja muuta painetut lähteet

Lehdet:

Koti ja koulu n:o 9 42, 1865

Tapio 1.8.1873

Komiteamietinnöt:

Kuopion irtaimen väestön tilan parantamista varten asetettu komitea 1884:4. Helsinki 1884.

Komitea mietintö naisten käsityöopetuksen järjestämisestä maamme kansakouluissa 1893:3.

Kirjallisuus

- ALAPURO RISTO, Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890 - 1935. Porvoo: Hanki ja jää, 1995.
- AROLA PAULI, Tavoitteena kunnan kansalainen. Koulun kansalaiskasvatuksen päämäärät eduskunnan keskusteluissa 1917 - 1924. Helsinki: Helsingin yliopiston kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia 191, 2003.
- HALILA AIMO, Suomen Kansakoululaitoksen historia I. Helsinki: WSOY, 1949.
- HALILA AIMO, Suomen Kansakoululaitoksen historia II. Helsinki: WSOY, 1949.
- HOBBSAWM ERICH, Nationalismi. Tampere: Vastapaino, 1994.
- JUTIKKALA EINO, Suomen taloushistoria I. Helsinki: Tammi, 1980.
- KARISTO ANTTI, Elintaso, elämäntapa, sosiaalipolitiikka. Aineistoa suomalaisen yhteiskunnan muutoksesta. Juva: Werner Söderström, 1984.
- KIVINEN OSMO, Koulutuksen järjestelmäkehitys. Peruskoulutus ja valtiollinen kouludoktriini Suomessa 1800 - 1900-luvuilla. Turku: Turun yliopisto, 1988.
- KEMPPINEN LAURI, Sivistys on Suomen elinehto. Yrjö Sakari Yrjö-Koskisen kasvatustieteen ja koulutuspolitiikka vuosina 1850-1882. Turku: Turun yliopisto, 2001.
- LILJUS AKSEL, Tutkimuksia tilattoman väestön oloista Kuopion läänissä. Helsinki 1888.
- MELIN VUOKKO, Alkuopetus Suomen maaseudulla ennen oppivelvollisuuslakia 1866 - 1921. I Alkukoulu 1866-1906. Turku: Turun yliopisto, 1977.
- MEURMAN AGATHON, Nälkävuodet 1860-luvulla. Helsinki 1892.
- MÖNKKÖNEN MAURI, Kuopion historia III. Kuopio: Kustannuskiila oy, 1996.

PIIRAINEN VEIKKO, Kyläkierrolta kunnalliskotiin. Savon ja Pohjois-Karjalan maaseudun vaivaishoitotoiminta vaivaishoidon murroskautena 1800-luvun jälkipuoliskolla. Helsinki: Helsingin yliopisto, 1958.

RYTKÖNEN ANTTI, Yhdistyselämä. Teoksessa Rytönen Antti, Kuopion pitäjän kirja. Kuopio: Kuopion kaupunki, 1975, 799 - 894.

SOIKKANEN HANNU, Kunnallinen itsehallinto kansanvallan perusta. Maalaiskuntien itsehallinnon historia. Helsinki: Maalaiskuntien Liiton kirjapaino, 1996.

SUHONEN PEKKA, Sata suomalaisen kulttuurin vuotta 1870-luvulta nykyaikaan. Helsinki: WSOY, 1974.